

ЗОРАН ЛАКИЋ

ПРОСВЈЕТА У ПОЛИТИЦИ НОП-а У ЦРНОЈ ГОРИ
1941—1945

Револуција народа Југославије 1941—1945. године препознатљива је, у односу на друге револуције, и због посебног тремана просвјете у њој. Ова значајна област друштвеног дјеловања третирана је и као средство и као циљ револуционарног преображаја друштва. На самом почетку НОР-а и револуције 1941—1945. године, у партизанској штампи која је излазила у Црној Гори, између осталог пише: „Књига нам помаже да освојимо слободу, слобода ће нам омогућити да освојимо књигу... Стога књига и културни рад морају бити нераздвојни пратилац наше борбе за слободу“.¹ У бројним документима која излазе током НОР-а и револуције наилазимо на сличну оцјену просвјетног рада. Тако се у реферату др Обрена Благојевића, који је поднесен на II засиједању црногорског партизанског парламента у Колашину фебруара 1944. године, између осталог каже: „Један од наших најважнијих задатака јесте управо подизање општег просвјетног и културног нивоа читавих народних маса. Најбољи доказ за то јесте чињеница да борци наше народно-ослободилачке војске носе поред пушке увијек и књигу, као своје друго важно оружје у борби за слободу“.² Најзад, на крају побједоносно завршеног рата и револуције, највиши орган власти у Црној Гори констатује да је „постигнута пуна једнодушност да се уложе сви напори за хитно рјешавање горућих питања народне просвјете“.³

1. *Остварени степен развоја просвјете до 1941. године* — У том контексту гледано, општи друштвено економски и политички услови који су владали у међуратној Југославији одражавали су се на њену просвјетну политику и у крајњем смислу на материјалну основу образовања — просвјете, мрежу просвјетних институција и њену распрострањеност, услове школовања и, најзад, утицали су на општи ниво писмености народа.

Извјесно је да се мало водило рачуна о броју, размјештају и структури школа на неразвијеном подручју, какво је било подручје Зетске области, које се углавном поклапа са подручјем Црне Горе. Структура школа по врстама, броју и мјесту гдје су се налазиле, није задовољавала потребе становништва Црне Горе. Док је број школа врло споро растао након уједињења 1918. године, број школом необухваћене дјеце несразмјерно је растао. Ову основну тезу потврђују статистички подаци:

— школске 1923/24. године радиле су 342 школе са 23.472 ученика. Једна школа је долазила на 942 становника, један учитељ на 444 и један ученик на 13 становника;

— Школске 1929/30. године радиле су 372 школе са 30.070 ученика. Једна школа је долазила на 914, а један ученик на 11 становника.⁴

— Школске 1939/40. године било је 440 основних и основних виших школа са 37.620 ученика, што је чинило 49,8% укупног броја за школу дорасле дјеце. На 10.000 становника долазило је 11,03 школе.⁵

— По заосталости по овом основу Зетска бановина се налазила на трећем мјесту у Југославији. Та заосталост се надомјештала напором народа да школује дјецу ван Југославије и настојањем КПЈ да се ваншколским активностима допринесе општем просвјетном уздицању народа.

Још неповољнија ситуација била је код одраслог становништва које је у великом броју било неписмено. Статистика бљежи да је 1921. године било само 32 одсто писмених. Писменост жена је била поражавајућа — свега 12 одсто. Више неписмених било је само у Босни и Херцеговини (19 одсто неписмених) и Македонији 16 одсто писмених). Иначе, проценат неписмених у земљи је био 48 одсто.⁶

И у 1931. години проценат неписмених у Црној Гори је веома висок — 66,04 одсто. Највећи проценат неписмених био је у Бијелом Пољу (72,3), Беранама (69,1) и Пљевљима (68,3), а најмањи у Котору (26,8) и Цетињу (47,9). Југословенски просјек је износио 44,6 одсто неписмених.⁷

Овакво стање писмености становништва одражавало је друштвено политичке односе који су владали у земљи. У сваком случају то је неповољно утицало и на развој свијести народа, на могућност сагледавања потребе заједничке борбе, најзад, на уједињујући фактор заједничке државе и перспективе њеног развоја.

2. *Просвјетна политика окупатора* — Италијански окупатори су настојали да овакво поражавајуће стање у области просвјете искористе за ширење међунационалне нетрпељивости. Отуда они честитају „слободу“ народу Црне Горе и његово „избављење“ испод српске „окупације“ и доминације. Краљевим декретом од 20. маја 1941. године, Бока которска је анектирана као „интегрални дио Италијанског краљевства“, што значи да је на овај дио Црне Горе проширено италијанско законодав-

ство, па тако и онај дио законодавства који регулише питање образовања. Настава у школама се дакле изводила на италијанском језику. Већ 17. септембра 1941. године италијанске окупационе власти издају Наредбу о обавезном учењу италијанског језика у свим средњим и стручним школама на читавом подручју окупиране Црне Горе.⁸ У оба наведена примјера интенција је била иста — отварање процеса фашизације средњошколске омладине, коју окупатор жели да има под контролом, како би створио илузију да се стање у окупираној Црној Гори консолидује; у крајњем смислу како би лакше лomio отпор и борбени морал народа.

Овим актима духовног насиља окупатора организовани отпор даје КП у Црној Гори, која је од јула 1941. године повела народ у ослободилачку и револуционарну борбу. Покрајински комитет СКОЈ за Црну Гору, Боку и Санцак брзо је реаговао, па је 24. септембра 1941. године упутио директиву за бојкот школа средњошколској омладини. У њој се између осталог каже: „Зашто фашисти отварају средње школе у Црној Гори, кад те школе, па чак и универзитети, не раде редовно у самој Италији. Ваљда им је стало да црногорска средњошколска омладина без икаквог застоја настави своје школовање. Њима, који су бацили у фашистичко ропство цио наш народ, који интернирају чак и дјецу у колијевци, који су попалили и опљачкали домове тих истих средњошколаца“.⁹

Покрајински комитет СКОЈ-а за Црну Гору, Боку и Санцак објаснио је праве разлоге ових перфидних аката италијанских окупационих власти, па у наведеној директиви инсистира да средњошколска омладина одговори масовним бојкотом школа. Такође се сугерира да „извјестан број наших добрих омладинаца отиде у школу, како би се преко њих могло тамо радити, организовати отпор и диверзије и спровести обавјештајна служба“.¹⁰

Ова акција је сасвим успјела. Највећи број ученика највећих школа у Црној Гори бојкотовало је наставу. Намјере италијанских окупационих власти биле су осујећене. Црногорска омладина је на сличан начин спречавала и све друге акције током НОР-а и револуције 1941—1945. године, којима су окупатори покушавали да индоктринирају школску омладину кроз фашизацију школских програма и наставе у цјелини.

3. *Први облици просвјетног рада на ослобођеној територији у Црној Гори* — Бројна су партијска документа и документа осталих институција НОП у којима се високо цијени значај просвјетног рада у општој борби за слободу. Тај политички став о третману просвјете преточен је у конкретну акцију са стварањем прве слободне територије у Црној Гори. Као што је познато, у јулу 1941. године била је ослобођена велика територија Црне Горе на којој је у слободи живјело 80% њеног укупног становништва. У широко разгранатој мрежи органа народне власти оснивају се тијела која се баве искључиво питањима просвјете. При Среском НОО у Беранама у јулу 1941. године, међу пет секција, формирана је и веома успјешно радила кул-

турно-просвјетна секција.¹¹ И при Општинском НОО у Грахову, крајем 1941. године, постојао је централни културни одбор. У селима су постојали сеоски културни одбори.¹² И у војним јединицама постоје слични органи чији је основни задатак организација културно-просвјетног рада. Културно-просвјетни рад у војним јединицама био је координиран са радом НОО, који су водили укупну културно-просвјетну политику на читавом подручју ослобођене територије.

Отварање школских и ваншколских облика образовања јавља се као логичан наставак такве политике НОП-а. Већ крајем 1941. године почињу да раде прве партизанске основне школе на ширем подручју Цетиња, а почетком 1942. године, основне школе су радиле и у дурмиторском срезу.¹³ Начин рада у њима прилагођен је ратним условима — у погледу смјештаја, наставних учила, наставног плана и програма, затим наставног кадра, као и самих полазника. Много прикладнији облик просвјетног рада били су аналфабетски течајеви. Ратни услови нијесу дозвољавали шири замах, па се остајало, у првој фази, при простијим облицима просвјетног рада који су омогућавали само почетак организованог рада на овом значајном пољу друштвене дјелатности. Али, у исто вријеме, не може се пренебрегнути чињеница да су управо ти почетни резултати у неким подручјима Црне Горе — били први и једини, из простог разлога што до тада ништа није било остварено на овом плану.

4. *Конституисање просвјетног организма и проширени облици рада у периоду 1943—1944.* — Конституисање АВНОЈ-а крајем 1942. године у много чему представља преломни моменат у историји НОР-а и социјалистичке револуције. То се може рећи и за област културно-просвјетног рада. Наиме, у Резолуцији првог засиједања АВНОЈ-а се каже да ће се АВНОЈ ангажовати да „подигне просвјетни ниво становништва“.¹⁴ При Извршном одбору АВНОЈ-а основан је Просвјетни одсјек који је водио просвјетну политику. Први повјереник је био Павле Савић, познати научник и академик.¹⁵ Просвјетни одсјек се старао да постојећи просвјетни рад — организационо и садржајно усклади на све већем подручју слободне територије, да га каналише и још више уздигне. Другим ријечима, требало је, у интересу растућих потреба НОР-а и револуције унијети у тај рад више систематичности, координирати активност све већег броја субјеката и постепено усавршавати нове облике просвјетног рада.

Просвјетни одсјек Извршног одбора АВНОЈ-а, још тада је усмјеравао цјелокупну културно-просвјетну дјелатност у три основна вида: 1) народне основне школе, 2) аналфабетски течајеви и 3) народна свеучилишта. У том смислу издавана су и конкретна упутства.

Општа војно-политичка ситуација након Првог засиједања АВНОЈ-а није дозвољавала реализацију тако замисљених просвјетних активности. То је, уосталом, била и оцјена председника АВНОЈ-а др Ивана Рибара, изречена на Другом засиједању АВНОЈ-а у Јајцу новембра 1943. године. Повјереништво за про-

свјету повјерено је Едварду Коцбеку, познатом културном раднику из Словеније.¹⁶ Национални комитет ослобођења Југославије, као извршни орган АВНОЈ-а, темељито је расправљао питања просвјете на сједници која је одржана 13. маја 1944. године. Истога дана су издата упутства о организацији просвјете, у којима су предвиђена три различита и одређена облика: 1) општенародно просвјећивање, 2) школско просвјећивање и 3) културна дјелатност.¹⁷ Евидентна је модификација ранијих ставова у погледу даљег развоја просвјете, као и разлога који су довели до тога.

Оваква организација је углавном задржана до краја НОР-а и револуције 1945. године. Приликом оснивања прве јединствене владе нове Југославије марта 1945. године — ресор Министарства просвјете био је повјерен Владиславу Рибникару.¹⁸

Просвјетну политику АВНОЈ-а у Црној Гори слиједи највиши орган власти — Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења за Црну Гору и Боку (ЗАВНО) и касније — Црногорска антифашистичка скупштина народног ослобођења (ЦАСНО), односно њихови просвјетни органи. При Извршном одбору ЗАВНО Црне Горе и Боке, формиран је у новембру 1943. године Просвјетни одсјек на чијем је челу био универзитетски професор Радован Лалић.¹⁹

У првим Упутствима о раду НОО, што их је 26. новембра 1943. године издао Извршни одбор ЗАВНО Црне Горе и Боке, која представљају уједно и први, рекао бих и најзначајнији акт овога органа власти, наложено је свим органима власти на терену да „свим средствима развијају политичку свијест маса и уздигну њихов културни и просвјетни ниво“, да „организују течајеве за неписмене, одрасле људе и жене“. Ово је један од најважнијих задатака који стоје пред народноослободилачким одборима.²⁰ На другом засиједању ЗАВНО Црне Горе и Боке које је одржано такође у Колашину, 16. фебруара 1944. године, констатује се да се културно-просвјетни рад „није могао довољно развијати због великих тешкоћа, усљед помањкања учитеља, школа и потребних уџбеника“. ²¹ Инсистира се на потребу да „одмах треба отворити што већи број аналфабетских течајева за неписмене, исто тако школе — гдје год за то постоје услови, треба да се што прије отворе.“²²

Просвјетна политика перманентно закупа пажњу овог највишег органа власти у Црној Гори, који на сједници свог Извршног одбора од 20. фебруара 1944. године закључује — кратко, јасно и енергично: „Треба приступити једном темељитом просвјетном плану“. ²³ И заиста, већ почетком марта је одлучено да се „на читавој ослобођеној територији Црне Горе отворе основне школе и то најмање по једна у свакој општини. Гдје год за то постоје услови, у општинама треба отворити и по неколико школа. Али у сваком случају ниједна ослобођена општина не смије бити бар без једне основне школе. Отварању школа треба приступити одмах, тако да предвиђени број школа буде отворен у току мјесеца марта, а најкасније до 6. априла“. ²⁴ Уз

овај захтјев биле су упућене и сугестије како да се превазиђу све тешкоће које су се испријечиле у реализацији ове енергичне акције највећег органа власти у Црној Гори. Оне су се тичале оправки школских зграда, набавке школског материјала, ангажовања учитеља, уписа ћака, прехране запосленог особља итд. Такође се сугерира да се отварање школа обавља на свечан начин уз пригодан говор и културно-умјетнички програм. Занимљиво је инсистирање да се тим поводом пјева химна „Хеј, Словени“: „Запажено је да се на приредбама не пјева оригинални текст словенске химне, већ се неки стихови мијењају. Ово је потпуно погрешно. Како у школи, тако и на приредбама, химна се мора пјевати по првобитном, оригиналном тексту без икаквих измјена. У прилогу достављамо оригинални текст химне.“²⁵

Обећано је школским властима на терену да ће ускоро бити урађен и достављен наставни план и програм. Заиста то се десило почетком априла, односно 5. априла 1944. године.²⁶ Предвиђено је да се предају предмети који су иначе и до тада били у настави: српски језик, рачун, историја, земљопис, природопис, вјеронаука, писање, цртање, пјевање и гимнастика. Остављена је пуна иницијатива учитељима да сами одлуче шта ће се од наставног градива предавати. „Уколико би у току рада искрсла питања која учитељ сам не може рјешавати“, предвиђено је у Упутствима, „он ће се обратити просвјетном одсјеку средњег народноослободилачког одбора за потребну помоћ. Са своје стране средњи НОО подносиће о свим питањима школског рада редовне и по потреби ванредне извјештаје Просвјетном одсјеку овог Извршног одбора. На редовним мјесечним конференцијама, као што је наглашено у нашем циркулару од 11. марта 1944. године, учитељи ће заједнички претресати сва актуелна школска и просвјетна питања.“²⁷

Убрзо су се показали резултати студиозног рада у области просвјете, јер су отворене школе и у оним мјестима у којима до тада нису радиле. Школе постају средишта за подизање општег културног нивоа народа и прави просвјетни центри у селу и општини. У њима се одржавају и аналфабетски течајеви и разноврсне активности из области образовања, културе и умјетности.

Позитивну праксу из рада просвјетних тијела ЗАВНО настављају и даље унапређују просвјетни органи Црногорске антифашистичке скупштине народног ослобођења за сво вријеме постојања и рада — од јула 1944. до априла 1945. године. До краја 1944. учињено је око 40 позитивних интервенција од стране одељења за просвјету Предсједништва ЦАСНО. Позитивна пракса, стечена у раду просвјетних органа на ширем подручју Југославије, преноси се и препоручује.²⁸ Стално се унапређује просвјетна организација. Према Упутствима Предсједништва ЦАСНО од 4. октобра 1944. године, просвјетна организација у Црној Гори има сљедећи изглед: „Центар наше просвјетне организације јесте Одељење за просвјету при Предсједништву ЦАСНО. Рад одељења подијељен је на четири одсјека, а то су:

а) Одсјек за опште народно просвјећивање, који се брине о аналфабетским течајевима, разним просвјетним течајевима, народним универзитетима, просвјетним приредбама и штампи, б) Одсјек за школе, који се брине о основним и свима осталим школама, средњошколским течајевима, снабдијевању школа, течајевима за наставнике, о уџбеницима, наставном плану и програму, ц) Одсјек за културу, који пружа народу културно-умјетничка дјела, подстиче културно стварање, организује домове културе, организује културно-умјетничке раднике, д) Одсјек за просвјетну администрацију и персонал, који прикупља податке о школама и течајевима, о посјетиоцима и наставницима. Ради сложености и разгранатости просвјетног рада, као и потпунијег развијања сва три облика народног просвјећивања, (општеномодно и школско просвјећивање и културна дјелатност) потребно је да се Одељење за просвјету код средских народноослободилачких одбора прошири и узме још одмах најнеопходнији број људи, да би сви послови могли бити успјешно и на вријеме обављени. Временом, организације одељења за просвјету код средских одбора требаће да имају четири стручна лица, поред члана у самом одбору, који се стара о просвети.²⁹ Поред просвјетних одељења која постоје при свим средским НОО, по општинама се организују народно-просвјетни одбори, као оперативни органи за питања просвете и културе.³⁰ Састављени су од представника родитеља, АФЖ-а, омладине, народноослободилачког фронта и просвјетних радника, а налазе се под непосредним руководством просвјетних одељења општинских и средских НОО. Старају се о свим потрепштинама неопходним за рад школа. Организују аналфабетске течајеве и стимулишу отварање и рад домова културе, у којима је усредсређен како просвјетни, тако и културни рад у општинама.

Значајно је поменути да су крајем 1944. године просвјетни органи у Црној Гори издали посебна Упутства о сакупљању свих штампаних ствари које имају културно историјски значај и Упутства о заштити културно историјских и умјетничких споменика, непокретног и покретног карактера.³¹ Ови примјери говоре о повећаној иницијативи у свим културно-просвјетним пословима и о незапамћеном интензитету рада у овој важној области друштвеног живота.

5. *Конференција просвјетних радника Црне Горе и оснивање Педагошког савјета* — Све повољнији развој опште политичке ситуације на југословенском и ужем црногорском ратишту омогућили су да се све више удовољава повећаним потребама народа и младе државе за унапређивање и даље развијање културно-просвјетне дјелатности. Значајан допринос у том смислу дала је Прва конференција, у ствари конгрес просвјетних и културних радника Црне Горе, која је одржана у Никшићу, 8. новембра 1944. године.³² Иницијатива за њено одржавање потекла је од Предсједништва ЦАСНО-а, које је оцијенило да се јављају проблеми и као последица „што ми још увијек немамо просвјетне организације“, те да би се „сва текућа питања могла

правилно рјешавати, неопходно је формирати просвјетни савјет". Исти орган је закључино да се „сазове конференција свих просвјетних радника Црне Горе“.³³

Изражена брига највишег органа народне власти у Црној Гори за одржавање конференције просвјетних радника позитивно је утицала на процес њихових припрема. Конференцији су присуствовали културни и просвјетни радници из свих крајева Црне Горе: учитељи, професори, свештеници, студенти, баџи итд. У њеном раду су учествовали и најистакнутије личности друштвено-политичког живота Црне Горе, што говори о великом значају који је придаван овоме договору просвјетних радника Црне Горе. Актуелност разматране тематике назире се и из наслова реферата који су поднесени: 1) Народноослободилачка борба и просвјета (професор Нико Павић) и 2) Циљеви и задаци наше народне просвјете (проф. Јагош Јовановић).

Реферати, на жалост, нијесу сачувани. Према сјећању њихових аутора, у рефератима је истакнуто да није довољно само дати право на школе, већ и створити услове за школовање; школе морају бити тако организоване да служе народу, да буду народне у правом смислу ријечи. Посебно је истакнута неопходност сопствене иницијативе сваког просвјетног радника, који не смије тражити и чекати директиву за сваки и најмањи посао. Начин како су изложена ова важна питања био је довољно провокативан да изазове живу дебату у којој је учествовао, како биљежи новинар „Побједе“, заиста, велики број делегата.³⁴

У расправи су изложени принципи развоја просвјете у ратним условима и опште конкретна питања културно-просвјетног живота на читавом подручју Црне Горе. Расправа се, даље, водила о народном просвјећивању, аналфабетским течајевима, подизању културног нивоа народа, отварању домова културе, читаоница, библиотека. Третирана су и нека врло стручна питања извођења наставе, усмјерености школа, могућности реализације наставног плана и програма с обзиром на материјално стање и кадровске могућности, уџбенике и другу литературу, као и друга наставна средства неопходна за извођење наставе итд. Било је говора и о потреби да се очува „чистота нашег дивног језика“.

Теме о којима је вођена расправа произилазиле су из постављених задатака и циљева ове „прве стручне конференције код нас“ у Црној Гори која је на широкој основи расправљала „о свим културно просвјетним питањима, која данас и у најближој будућности стоје пред нашом државном влашћу и културно-просвјетним радницима“ — како се каже у једном документу Одељења за просвјету Среског НОО у Никшићу.³⁵ Уосталом, сва покрнута питања, на овој конференцији, остала су дугорочан задатак Просвјетног савјета, који је овом приликом основан као савјетодавни орган Повјереништва за просвјету Предсједништва ЦАСНО-а. У његовом саставу нашли су се афирмисани просвјетни радници, а међу њима универзитетски професори, искусни средњошколски професори и учитељи, студенти и баџи,

као што су: Павле Миљанић, професор универзитета, др Лав Нетовић, директор гимназије, Душан Бурановић, директор грађанске школе, Михаило Делибашић, професор, Крстиња Спасојевић, професор, др Блажо Раичевић, професор, Нико Мартиновић, професор Вуко Стојковић, школски надзорник, Даница Дапчевић, учитељица, Филип Раичевић, учитељ, Душан Поповић, професор, Михаило Чукић, наставник грађанске школе, Стеван Буровић, учитељ, Богдан Пејовић, учитељ, и Алексије Обрадовић, апсолвент филозофије.

Састав овога стручног тијела уливао је сигурност и наду да ће се успјешно наставити и даље развијати педагошка мисао, која у Црној Гори вуче коријене из старе Црне Горе и има вишегодишњу традицију.

На VIII сједници Предсједништва ЦАСНО (3. I 1945.) размотрени су резултати Прве конференције просвјетних радника Црне Горе. Цитираћемо тај дио из записника са ове сједнице:

„Подвлачећи резултате које је дала Конференција просвјетних радника у Никшићу, сматра — да би са њима требало наставити, јер се ту, поред доношења планова о раду и испитивању проблема просвјете, просвјетни радници упознају са НОР-ом и смјерницама просвјете којима треба да служе. Потребно је што прије отворити школе, по могућности све врсте школа. Овдје се намеће хитно рјешење проблема исхране ученика, имајући при том у виду да би у противном — великом броју ученика било онемогућено посјеђивање школа“.³⁶

Као дио резултата ове конференције услиједио је предлог о реорганизацији Повјереништва за просвјету, које је конципирано са четири одељења: 1. за општу народну просвјету, 2. за школство, 3. за културу и 4. за администрацију. У овој организацији, која је ускоро усвојена, развијан је рад са више стручности и организованости. Организоване су конференције просвјетних радника у среским мјестима или пак ширим регионима, као, на примјер, у Цетињу, Новом Пазару (за учитеље из Пљеваља и Бијелог Поља), Колашину и др.

Један од закључака Земаљске конференције у Никшићу, био је да се што прије одрже стручни учитељски курсеви. Војно-политичка ситуација у Црној Гори била је таква да се, и поред свих настојања, по наведеним закључцима могло поступити тек почетком 1945. године. Тада се заредом одржавају курсеви за учитеље у Пљевљима, Бару, Андријевици, Подгорици, Цетињу. Избор кандидата за курс вршили су просвјетни одсједи при НОО, руководећи се, прије свега, приврженошћу кандидата народноослободилачком покрету. Водило се рачуна о томе да се ангажује што више интелектуалаца који би привремено замјенивали учитеље док су на курсу, како настава не би трпјела због њиховог одсуства и да на курс иду само они привремени учитељи који мисле да се и у будуће посвете томе позиву — баци са четири и више разреда гимназије, учитељске или неке друге средње школе.

Оцјене и запажања Прве конференције просвјетних радника Црне Горе и оснивање Педагошког савјета са означавањем његових конкретних задатака — представљали су драгоцену помоћ органима народне власти у сталним настојањима да се унапређује просвјетни рад, који заиста доживљава велики замах крајем 1944. и првих мјесеци 1945. године. Њему сталне импулсе даје највиши орган власти у Црној Гори. У прва четири мјесеца 1945. године ЦАСНО је учинио 383 разних интервенција у области просвјете. Бројније интервенције учињене су само код питања исхране становништва и војске (1028), затим код грађевина (503) и, најзад, код финансија (450). Иза просвјете су остале дјелатности као што су: народно здравље (322), пољопривреда (393), информације (194), шуме и руде (156), трговина и индустрија, унутрашњи послови итд.³⁷ Нормативним актима регулисани су сви битнији послови у овој области: организације и задаци народно-просвјетних одбора, општеномодно просвјетивање, отварање гимназије, средњих стручних школа, наставни план и програм, уџбеничка литература, стручни курсеви, течајеви и конференције за наставнике и учитеље, положај дјечјих забавишта, дјечјих домова и кухиња, отварање покретних домаћичких школа, материјални положај домаћичких школа, материјални положај учитеља, рад аналфабетских течајева, оснивање народних универзитета итд.

Упоредна анализа ових докумената са сличним која су издавали АВНОЈ или земаљски органи у другим срединама упућују на закључак о извјесним разликама. Уочене разлике управо су потврда поштовања специфичних услова за свако подручје у нашој земљи.

Као крајњи резултат договора просвјетних радника Црне Горе на својој Првој конференцији у Никшићу и перманентне активности која је услиједила на читавом подручју Црне Горе може се сматрати све оно што је констатовано на IV засиједању ЦАСНО априла 1945. године:

„На територији 10 срезова ради 436 основних школа од којих су 74 новоотворене, у мјестима гдје их прије рата није било, да их похађа 22.547 ђака, од којих су 9.331 ученице, у школама је ангажовано 582 учитеља, од којих су 178 без стручне спреме... У 9 гимназија (осим пјеваљске) има око 6.670 ђака, 102 одељења са свега 132 наставника... Према непотпуним подацима ради 156 аналфабетских течајева сваки са просјеком 26 посјетилаца — што укупно износи 4.056 посјетилаца“³⁸.

Извјесно је да неки од планираних задатака просвјетне политике нису били реализовани из разлога који су овако објашњени у цитираном извјештају о раду Предсједништва ЦАСНО између III и IV засиједања: „Оснивање високих школа, за које немамо услова, а потреба научног испитивања наших природних богатстава је велика и неопходна, може доста успјешно бити ријешена оснивањем научних станица, које ће бити центри и извори науке. Оне су у нашим условима практичније од универзитета. Код нас би требало основати метеоролошку

станицу, станицу за испитивање карста (крша), хидробиолошку станицу и станицу за испитивање и побољшање сточарства, воћарства, пашњака и других.³⁹

У закључку ваља рећи да је кроз НОП и револуцију више-струко увећана функција просвјете и проширена њена традиционална улога. Многа стечена искуства се карактеришу рационалношћу; као таква су вршила подстицајну улогу и значе допринос теорији и политици образовања. Професори, наставници и учитељи су, умјесто пушака, поново узели креде а Ђаци књиге, што је био најбољи израз новог односа према овој важној друштвеној дјелатности. Тако је кроз културно-просвјетну политику и остварене резултате у току НОР-а и револуције „наша борба . . . просвјећивала (је) хиљаде и хиљаде глава, спремајући их да сјутра буду способне да одлучују својом судбином, да сјутра буду способне да узму своју судбину, своју земљу и своју будућност у своје радне и стваралачке руке“ — како је писало и како се очекивало у Прогласу Покрајинског одбора Црногорске народне омладине из априла 1942. године.⁴⁰

НАПОМЕНЕ

- ¹ „Омладински покрет“ бр. 1/1. II 1942
- ² Др Зоран Лакић, ЦАСНО — Збирка докумената, Титоград 1975, стр. 569
- ³ Исто, страна 500. Извјештај о раду Предсједништва ЦАСНО од 3 до 4 засиједања, који је поднесен априла 1945. год. на Цетињу
- ⁴ Алманах шемализма Зетске бановине, Сарајево 1931, стр. 94 и 95
- ⁵ Др Боко Пејовић — Просвјетни културни рад у Црној Гори 1918—1941. Цетиње, 1982, стр. 18
- ⁶ Исто, стр. 44
- ⁷ Исто стр. 44—45
- ⁸ Архив Војно-историјског института Београд, Архива непријатељских јединица, К-739; 1/2а-73. Наредба бр. 158.
- ⁹ Зборник НОР III, 1, док. бр. 14, стр. 40
- ¹⁰ Исто, стр. 41
- ¹¹ Архив историјског института Титоград, VIII 1—5 (1941), Записник са Скупштине делегата за избор Народног одбора ослобођења, одржане 21. VII 1941. године. Овај докуменат је иначе објављен у Историјским записима, Титоград, број 1—2/1956.
- ¹² ТИИТ VIII 1—6/41) Занимљиво је истаћи да таква тијела не постоје при органима власти на неким другим поручјима у земљи, гдје је иначе, остварен високи степен организације слободне територије. Као примјер наводимо градски НОО Чачак, који ни у октобру 1941. године није имао просвјетне секције у својој организационој структури.
- ¹³ Др Зоран Лакић, Народна власт у Црној Гори 1941—1945, Цетиње
- ¹⁴ Прво и Друго засиједање АВНОЈ-а, Београд 1953, стр. 58
- ¹⁵ Исто,
- ¹⁶ Исто, стр. 230
- ¹⁷ Исто, стр. 244
- ¹⁸ Слободан Нешовић, Стварање нове Југославије, Београд 1981 стр. 562
- ¹⁹ Зоран Лакић, ЗАВНО Црне Горе и Боке, — Збирка докумената, Титоград 1963. стр. 77

- ²⁰ Исто, стр. 117/118
²¹ Исто, стр. 148
²² Исто, стр. 161
²³ Исто, стр. 166
²⁴ Исто, стр. 181/1982
²⁵ Исто, 183
²⁶ Исто, 234
²⁷ Исто, стр. 236
²⁸ З. Лекић, ЦАСНО, н.д, стр. 200
²⁹ Исто, стр. 180
³⁰ Исто, стр. 200
³¹ Исто, стр. 230/231
³² „Побједа” бр. 18 XI 1944.
³³ З. Лакић, ЦАСНО н.д. стр. 92 и 93
³⁴ „Побједа”, бр. 18. XI 1944.
³⁵
³⁶ З. Лакић, ЦАСНО н.д. стр. 116
³⁷ Исто, стр. 17
³⁸ Исто, стр. 500—502
³⁹ Исто, стр. 503.
⁴⁰ Документа за историју омладинског покрета Југославије, Том I, Књ. II, 1954, стр. 592.

ZORAN LAKIĆ

EDUCATION IN THE POLICY OF THE PEOPLE'S GOVERNMENT IN MONTENEGRO 1941—1945

The realised degree of development of education in Montenegro in the period up to 1941. Within this topic a review of data is offered according to the branches of education and the regions of Montenegro, in order to offer a more complete insight into the unevenness of development. Parallel data on the state of education in Yugoslavia offers a more objective evaluation of what was achieved in Montenegro up to April 1941.

The education policy of the occupying power in Montenegro, 1941—1945. This was a policy of denationalisation and indoctrination of young people by a politicising of curricula and instruction, a policy of destroying the cultural and education heritage of a people, created through many centuries of its history.

Culture and education in the policy of the National Liberation Movement headed by the Communist Party of Yugoslavia. Education is considered a constituent part of the revolutionary transformation of society. The position of the political leaders of the National Liberation Movement on this matter and the immediate results are presented as an analysis of data and processes.

The first forms of education activity in Montenegro in 1941 and the spring of 1942. Various initiatives and many forms of education activity organised by the bodies of the people's government primarily, and in the partisan units.

The constitution of the education network and extended forms of activity in the period 1943—1944. Departments for education and people's education committees as bodies in the field of education. The co-operation and -co-ordinated activity of numerous bodies in the organising of many forms of education activity. A summary review of the results achieved.

The Conference of Teachers of Montenegro and the founding of the Education Council in late 1944. The opening of all types of schools in Montenegro. The efforts of educators. Teaching curricula and their realisation in difficult conditions, textbooks and school books. The material position of schools, school buildings, etc.

Concluding observations and an analysis of the results achieved in education in Montenegro in the period 1941 to 1945.

